

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hukukun Laikleşmesi

Kaya KARTAL

Son iki yüz yıllık tarihimizde “hukuk” hemen her konuda tartışmanın merkezinde yer almış, Tanzimat’la başlayan hukukta laikleşme süreci Cumhuriyet ile devam etmiştir. Aşağıda delil ve örnekleriyle ortaya koymaya çalışacağımız bu süreç, özellikle bugünü anlamak için önemli bir gösterge olup, geldiğimiz noktada kendisini de tekrar etmektedir.

Tanzimat sürecinin öncülü olarak 1789-1807 yıllarını kapsayan III. Selim’in saltanatı gösterilebilir. Bu devir, Osmanlı açısından, yenilginin her alanda anlaşıldığı ve buna çözüm olarak “yenileşme-batılılaşma” hareketlerinin başladığı, yaklaşık 200 yıl süren ve Cumhuriyetle birlikte devam eden bir süreçtir. Bahse konu Batılılaşma hareketleri, halkın “gâvur padişah” olarak tavsif ettiği —bu ifade, halkın söz konusu hareketlere olan bakışını ve katkısını göstermesi açısından manidardır— II. Mahmut’un saltanatıyla birlikte hız kazanmıştır.¹

Tanzimat’a kadarki dönemde, İslâm esasları ekseninde dizayn edilen Osmanlı Devleti’nde, Müslümanlar asli unsur olarak kabul ediliyor, gayrimüslimlerden üstün tutuluyorlardı. Tanzimat bu asliliği ortadan kaldırmış, imparatorluğa daha seküler temelde örgütlenme modellerini dayatmıştır. Bu dayatmalar neticesinde yapılan ıslahat çalışmalarında, bürokratlar açısından kendimizi batıya kabul ettirme çabası görülürken, Avrupa açısından dönemimin tabii karakterine uygun olarak, sömürge çabası açığa çıkmıştır.²

Tanzimat döneminde aynı zamanda, kabaca iki tip bürokrat modeli neşvünema bulmuştur. Birinci grup, Avrupa’ya biraz daha mesafeli duran, geleneklerin muhafazasının gerekliliğini ifade eden ve klasik olarak “Batının ilim ve fennini alalım ama kültürünü almayalım” cümlesiyle ifade edilebilecek bir yönelime sahipken; ikinci grup, Avrupalılaştırmış bir Osmanlı hayali görmekte ve bu hayal için geleceğe de dine de mesafe koyabilmektedir.

Tanzimat dönemi her iki grup aydınının da bolca bulunduğu bir dönemdir. İkinci grup bürokratların etkin olduğu, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 1856 tarihli Islahat Fermanı süreçlerinde, Mustafa Reşid Paşa ve Âli Paşa öne çıkmıştır.

Şinasi’nin, “**Medeniyet’in Resulü**” olarak isimlendirdiği, İngiliz elçisi Stradford Canning’in “Nazırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaştığımız Mustafa Reşid Paşa idi. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik.” dediği³ Mustafa Reşid Paşa’nın sadrazamlığı devri, Tanzimat Fermanı’nın yanı sıra, hukukta “resepsiyon”⁴ çalışmalarının başladığı önemli bir kırılma dönemidir.⁵

³ Mehmet Doğan, *Batılılaşma İhaneti*, s. 17-25.

⁴ Muharrem Balcı, “**Tanzimat’tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci**”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Grubu - Birlikler -I-*, İstanbul 2003.

⁵ Kanunlaştırma hareketleri genelde iki şekilde ortaya çıkmıştır. Birincisi, Islah/Rehabilitasyon denilen, var olan hukuk kurallarının yeniden tanzimi ve yeni ihtiyaçları karşılar hale getirilmesi iken; İkincisi, Resepsiyon, yabancı bir hukuk sisteminin ülke hukuk sistemi olarak kabul edilmesi ve düzenlenmesidir. Bir de Ekspansiyon vardır ki, resepsiyondan farklı olmayıp tek farkı sömürgeci devletlerin kendi kanunlarını sömürgelerine gerektiğinde zor kullanarak taşımalarıdır. Bkz.: Muharrem Balcı, “**Tanzimat’tan Ulusal Progra-**

¹ Mehmet Doğan, *Batılılaşma İhaneti*, s. 15.

² Mehmet Doğan, *Batılılaşma İhaneti*, s. 34.

Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı'ndan önce, 1838 yılında İngilizlerle imzalanan, Baltalimanı Antlaşması'nda etkin rol oynamıştır.⁶ Paşa'nın Dış İşleri Nazırlığı'na denk gelen bu anlaşma ile Osmanlı ekonomisi, Batı sömürüsüne kayıtsız-şartsız açılmış, oluşan yeni ekonomik ilişkiler, yeni bir düzen ve yeni bir hukuk sistemi yönündeki iç ve dış talepleri de kuvvetlendirmiştir.

Oluşan yeni ekonomik düzen Tanzimat Fermanı yanında yeni bir Ceza, Ticaret ve Medeni Kanunu da dayatmıştır. Tanzimat Fermanı'nı çoğunlukla Fransa Ceza Kanunu'ndan tercüme edilen 1840 tarihli Ceza Kanunu ve 1841'de yine Fransız kanunlarına uygun bir Ticaret Kanunu takip etmiş, bütün bunlardan sonra, temel kanunlardan olan, Medeni Kanun'un da Fransa'ya uyarlanması çalışmalarına girilmiştir.

Resepsiyon çalışmaları olarak adlandırdığımız bu süreç, doğal olarak ulema'nın tepkisini çekmiş, Meclis-i Vâlâ'da kendisine Ticaret Kanununun şer'iliği sorulan Mustafa Reşid Paşa, adeta batılılaşmanın temel argümanına atıfta bulunarak: "*Şeriatın bu konuda yapacak bir şeyi yoktur*" diyerek dönemin bürokratlarının hâkim ideolojisini yansıtmıştır.

Malum olduğu üzere, Tanzimat döneminin ikinci devresi, Tanzimat Fermanı'nın devamı ve kuvvetlendirilmesinden ibaret olan, 1856 tarihli İslahat Fermanı ile başlamıştır. Bu dönemin sembol ismi ise, Âli Paşa'dır. Yabancı devletlerin hazırladığı ve Bab-ı Âli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programı olarak ifade edilen ferman ile Batı müdahalesi iyice içselleştirilmiştir. Bu müdahaleye ilişkin olarak Engelhardt: "*Müdahale modern milletlerin kamu hukukuna ne kadar aykırı olursa olsun, Türkiye için meşrudur, çünkü zorunludur ve bu zorunluluğu doğuran şartlar halen devam etmektedir*" diyerek dönemi özetlemiştir.⁷

ma Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci", Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Grubu - Birikimler -I-, İstanbul 2003.

⁶ Bilâl Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 228.

⁷ Engelhardt, Tanzimat dönemi Fransız diplomatlarından. *Türkiye ve Tanzimat* isimli eseri Türkçeye de çevrilmiştir.

Âli Paşa döneminde, yabancı tesiri devam etmiş, kanunlaştırma hareketlerinde Fransız Hukukuna dayanılmış, *Tanzimat ile başlayan* yeni hukuki düzen dayatması İslahat Fermanı ile hız kazanmıştır. Tanzimat devrinde yetişen *yeni bürokrasinin ilk neslinden olan* Mithad Paşa ile batılılaşma çalışmaları devam etmiş, Meşrutiyet'in ilanı çabalarının bir sonucu olarak Sultan Abdülaziz tahttan indirilmiştir.

Tanzimat süreci, öncelikle Jön Türk sürecini ve nihai olarak Kemalizm'i doğurmuş sonuçta elde; topluma yabancı, kendi halkına tepeden bakan bir bürokratik sınıf oluşmuştur. Hilmi Yavuz'un deyişiyle, batılılaşmadan kalkılıp Oryantalizme varılmıştır. Böylece yeni düzenin kurucusu olma vasfını, gücünü ve meşruiyetini taşıyan İslâm, zihinlerde batılı sembollerle idrak edilen bir dine dönüştürülerek, sadece değişmeyen bir dogma olarak kavranmıştır.⁸

Tanzimat sürecinde hukuk alanında yapılan reformlar, hukukun doğası gereği, devletin bütün kurum ve kuruluşlarını direkt olarak etkilemiş ve laikleşme belirtileri hızlı bir şekilde görülmeye başlamıştır. Hukuktaki değişimle başlayan bu laikleşme serüveni, Türkiye'nin siyasi, sosyal, ekonomik vb. alanlarda bugün geldiği noktayı anlamak ve anlamlandırmak için oldukça önemlidir. Hukuk, eğitim, ekonomi gibi alanlar *dinin dışına çıkılarak dünyevileşmeye başlamış*, İslâm dininin bu alandaki ağırlığı giderek ortadan kaldırılmıştır. Böylece devlet kurum ve kuruluşlarının laikleştirilmesi Tanzimat'ın en önemli yönü olarak dikkati çekmiştir.⁹

Bu laikleşme serüvenin ilk işaretleri dilde görülmüştür; zira Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan sosyal ve siyasi değişim, ifadesini dilde bulmuştur. Batı Edebiyatı'nı örnek alan, Tanzimat kelimesinden mülhem, yeni bir edebiyat olan Tanzimat Edebiyatı'nın doğduğu bu değişimin hukuka yansımaları, Tanzimat'tan önce geçerli olan "**fıkıh**" kavramının yerini, Tanzimat'tan sonra, Tanzimatçıların zihin yapısına da uygun olarak, bizzat "**hukuk**"

⁸ Hilmi Yavuz, "Oryantalizm" Üzerine Bir 'Giriş' Denemesi", <http://www.marife.org/6-yavuz.htm> (Çevrimiçi).

⁹ Ejder Okumuş-Ahmet Cihan-Mustafa Avcı, *Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, s. 256-262.

kavramının kullanılmaya başlanmasına bırakmıştır. Yine hukuk diliyle yakından ilişkili olan "hürriyet" kavramının da, anlamı genişleyerek, bütün siyasi özgürlüklere sahip olma anlamında kullanıldığı görülmüştür. Öyle ki, Fransız Ceza Kanunundan tercüme yönü ağır basan, 1840 tarihli Ceza Kanununda "Hürriyet-i Şer'iyye" şeklinde karşımıza çıkmıştır. Bunlardan başka; millet, vatandaş, vatan, vatanperver, serbestiyet gibi kelimeler yeni anlamlar da yüklenerek hukuk alanındaki laikleşmenin temellerini oluşturmuşlardır.¹⁰

Dil ile başlayan hukukta laikleşme sürecinin en önemli aşaması, "kanunlaştırma hareketleri"dir diyebiliriz. Kodifikasyon [codification] süreci olarak da ele alabileceğimiz bu süreçte, Kara Avrupası Hukuku'nun merkezi olan Fransa'dan ciddi anlamda etkilenilmiş, Fransız kanunları direkt tercüme yoluyla veya muhteva itibarıyla iktibas edilmiştir.¹¹ Bu süreçte Fransız İhtilâli yanı sıra Avrupa'ya ve özellikle de Fransa'ya giden Jön Türkler, Tanzimat sonrası klasik adli yapının değişmiş olması, tek hâkimli şer'i mahkemelerin yanı sıra, toplu hâkimli Ticaret ve Ceza Mahkemelerinin kurulmaya başlanması, yavaş da olsa görülmeye başlayan batılı tarza benzer üretim tarzı ve her alanda yaşanan mağlubiyetler devleti yeni hukuk düzenine zorlamıştır. Yeni siyasi ortam, merkezi bürokratik idarenin güçlenmesi, milliyetçiliğe paralel olarak hukukun millileştirilmesi, artan iç ve dış problemler, modernleşme ve batılılaşma çabaları devleti batı etkisine açık hale getirmiş bu durumun etkilediği Osmanlı devlet adamları da kodlaş-

tırma faaliyetlerinin hızlanmasında etki etmişlerdir.

Kanunlaştırma, Tanzimat Fermanı'nda dile getirilen Müslimlerle gayrimüslimlerin kanun önünde eşitliği düşüncesini perçinleştirmiştir. "Şahsi masuniyet" prensibini dile getiren Tanzimat Fermanı'ndan sonra, hiçbir rütbe-beye bakılmaksızın icra edilmesi ve tanzimi istenen Ceza Kanunu 1840 yılında tanzim edilmiştir. 1840 tarihli bu Ceza Kanunu, 1851 ve 1858'de tadil edilerek geliştirilmiştir. Şer'i hukuk ve örgütlenmelerden kopuşun ilk örneğini teşkil eden bu kanun ile Tanzimat'ın karakterine de uygun olarak, çift başlı bir düzen göze çarpmıştır.¹²

Çıkarılan kanunlar hukuk teklifini bozarak ikili bir hukukun oluşmasını sağlamış, İslâm Hukuku'yla Laik Hukuk'un bir arada uygulanmasına neden olmuştur. Cezaların istisna olmaksızın, Müslümanlara ve gayrimüslimlere eşit olarak uygulanacağı vurgusu da kanunda dikkati çeken hususlardandır.¹³

Kanunlaştırma hareketi açısından ikinci büyük öneme sahip olan kanun, 1849 tarihli Ticaret Kanunnamesi'dir. Avrupa hukukunun İslâm dünyasına girişinde önemli etkiye sahip olan bu kanun, Fransız Ticaret Hukuku'ndan alınarak hazırlanmış olup, liberalleşme ve laikleşme yolunda önemli bir adım olarak görülmüştür.¹⁴

Merkezi devlet aygıtının etkinliğinin rasyonelize edilmiş yeni kanunlardan geçtiğinin düşünüldüğü bu dönemde, Tanzimat Fermanı'nda da bahsi geçen¹⁵ kodifikasyon çalışmaları; 1840 tarihli Ceza Kanunu'ndan sonra, 1849 tarihli Ticaret Kanunu, 1858 tarihli Arazi Kanunu¹⁶, 1869 tarihli Mecelle-i Ahkâmı Adli-

¹⁰ Ejder Okumuş-Ahmet Cihan-Mustafa Avcı, a.g.e., s. 262-270.

¹¹ Codecivil'in kabul edildiği 1804 yılından önceki yaklaşık 800 yıllık dönemde Fransa'da, kodlaştırma düşüncesinin oluşumunda 4 etkiden bahsedilebilir. Birincisi adliyle memurlarının tuttuğu ve örf-adet münasebetlerini içeren Âdet Kitabı [coutumier] ve bunun tatbikatı; ikincisi, İtalya'daki birtakım hukukçuların 11. yüzyılda Roma Hukuku kaidelerini işlemeleri sonucu oluşan kodlar; üçüncü olarak, Almanya ve Fransa'da Roma Hukuku kaidelerinin şerh ve izahları yönündeki gayretler ile Papalık tarafından, sekülerleşmeyi kırmak adına, 1502'de tedvin edilen "Corpus Juris Canonici" adlı kod; son olarak da 13. yüzyıldan itibaren kuvvetlenen kralların ferman-beyanat-buyrultu-nizamnameleri. Bkz.: Refik Gür, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, 3. baskı, Sebül Yayınevi, İstanbul 1993, s. 20.

¹² Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 1992, s. 224.

¹³ Ejder Okumuş-Ahmet Cihan-Mustafa Avcı, a.g.e., s. 277.

¹⁴ Ejder Okumuş-Ahmet Cihan-Mustafa Avcı, a.g.e., s. 282-283.

¹⁵ (...) Bazı kâvânin-i cedîde vaz'u tesisi lazım ve mühim görünerek (...) Bkz.: Tanzimat Fermanı.

¹⁶ Arazi Kanunu da Ahmet Cevdet Paşa öncülüğünde bir komisyon tarafından hazırlanmış olup, döneminin en başarılı ve özü koruyarak (kanunda İslâm Hukukunun etkisi açıktır) geliştirilen eserlerindedir. Bkz.: Bilal

ye¹⁷, 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile hız kazanmış, Kanun-i Esasi’de yapılan 1909, 1921 ve 1924 değişiklikleri ile devam etmiştir. Kanun-i Esasi de diğer birçok kanun gibi Avrupa’daki örnekleri nazara alınarak gündeme gelmiş ve 1930 Belçika Anayasası örneğine dayanılarak alınmıştır.¹⁸ Ceza Kanunu ve Ticaret Kanunu ile bunlara ilişkin usul kanunlarının, İngiliz ve Fransız elçiliklerinin de etkisiyle, doğrudan doğruya tercüme ürünü olarak alınması bunların temel kanunlar olmadığı gerekçesiyle yumuşatılmaya çalışılmışsa da temel bir kanun olan Medeni Kanun’da da aynı eğilimlerin varlığı, aslında nasıl bir süreçle karşı karşıya kalındığının nişanesidir.

Bütün bu süreçte, aslında, sürecin farklı da işleyebileceğini göstermesi açısından Ahmet Cevdet Paşa ile paşanın bir fikir olarak doğmasında ve hazırlanmasında önemli etkiye sahip olduğu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye’ye ve birtakım olumlu değişikliklere de değinmek gerekmektedir. Daha önce değindiğimiz Tanzimat bürokrati tiplemesinden ilk kanadı temsil ettiği söylenilebilecek Cevdet Paşa, Islahat Fermanı’ndan sonra gündeme gelen Medeni Kanun yapılması tartışmalarında öne çıkmıştır. Bu tartışmalarda Âli Paşa’ya rağmen, Osmanlı Medeni Kanunu’nun, Fransa Codecivil [Code Napoléon]’inden direkt tercüme yoluyla değil, İslâm Hukuku’nun tedvini suretiyle yapılması gerektiği yönündeki düşüncesini kabul ettirebilmiştir. Bu kabuldür ki Türkiye’de, Medeni Hukuk’un laikleşmesini yarım asır dışında, Padişaha ait yasama yetkisinin bir bölümünü üstlenecek olan meclisler oluşturulması, Dâr-ı Şuray-ı Askerî, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şura-yı Babîâlî gibi meclislerin, devlet yönetimiyle ilgili belli başlı kararları almak, özellikle memurları yargılamak ve devlet ile kişi arasındaki anlaşmazlıkları çözmekle gö-

revlendirilmesi, bu meclislerde görüşülmedikçe çıkarılan kanun ve nizamnamelerin yürürlüğe konamayacağını belirlenmesi, had cezası dışında, “siyaseten katli” olarak ifade edilen ölümlerle cezalandırmanın kaldırılması, “kanunsuz suç ve ceza olmaz” kuralının getirilmesi sayılabilir.¹⁹

Tanzimat süreci, “adliye teşkilatı” açısından da aynı şekilde etkili olmuş, Şer’i mahkemeler yanında ve bu mahkemelerin yetkileri azaltılarak, Ceza, Hukuk, Ticaret, İhtilat gibi şer’i olmayan mahkemeler kurulmaya başlanmıştır. Şer’i mahkemeler, Miras ve Aile hukuku işleri dışında diğer alanlarda söz sahibi olmaktan çıkarılmıştır.

Tanzimat sürecinin Türkiye Cumhuriyeti’ne yansımaları, her alanda görüldüğü gibi hukukta da görülmüştür. Konferanslar sonunda imzalanan “Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri”yle Türkiye en az 5 yıllığına Avrupalı hukukçu danışmanlar almayı kabul etmiştir. İstanbul ve İzmir’de görev yapacak bu danışmanlar, hukuk reformları yapmakla görevli olacak komisyonların çalışmalarına katılacak ve mahkemelerin işleyişini kontrol ederek Adalet Bakanlığı’na bilgi vereceklerdir. Hukuk devrimi olarak adlandırılan bu süreç esasında tam bir resepsiyon sürecidir.

Kanunlaştırma hareketleri her ülke için gerekli olsa da sorun bunun nasıl ve hangi kaynağa müracaat ile yapılacağı noktasındadır.²⁰ Türkiye açısından bu mesele, Mahmut Esat Bozkurt tarafından şöyle halledilmiştir: “*Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar, o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı olduğu gibi Batı’dan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız.*”²¹ Mustafa Kemal ise Ankara Hukuk Fa-

Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 228.

¹⁷ Kendisi de Kodifikasyon sürecinin bir ürünü olan —ki buna rağmen Medeni Hukukun yarım asır kadar Laikleşmesini önlediği söylenmiştir— ve Ahmet Cevdet Paşa’nın hazırlanmasında önemli bir rol üstlendiği Mecelle, daha farklı bir yere sahip olup, buna ilerleyen satırlarda değineceğiz.

¹⁸ Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa arasında tartışılan Anayasanın hayata geçirilmesinde en önemli rol Mithad Paşa’nındır.

¹⁹ Muharrem Balcı, “Tanzimat’tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci”, *Birikimler -I-*, İstanbul 2003, s. 23.

²⁰ “Ezmanın Tagayyürü ile Ahkâmın Tagayyürü İnkâr Olunamaz.” (Zamanın değişmesi ile hükümlerin de değişeceği inkâr edilemez), Mecelle, madde 39.

²¹ M. Esat Bozkurt, *Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı*, s. 11. Ayrıca bkz.: Mevcut hukuk sisteminin yenilenmesi, modernleştirilmesi için 1923 yılında Ad-

kültesi'nin açılış töreninde: "Tamamen yeni kanunlar meydana getirerek eski hukuk esaslarını kökünden kaldırmak teşebbüsündeyiz. Yeni hukuk esasları ile alfabetinden eğitime başlayacak yeni bir hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz."²² diyerek Tanzimat ile başlayan hukuktaki laikleşmenin geldiği noktayı açıkça göstermiştir.

Ayrıca 1926 tarihli, Ahmet Cevdet Paşa'nın daha önce değindiğimiz müdahalesiyle gecikmiş, Türk Medeni Kanunu'nun, Mahmut Esat Bozkurt tarafından yazılan, "Esbab-ı Muhibbe Layihası"nda da; Türk milletinin kararının muasır medeniyeti kayıtsız şartsız tüm prensipleriyle taklit olduğu ve modernleşme tarihinde Âli Paşa'nın Fransız Medeni Kanunu'nun aynen kabulü isteğinin, milletin haklı menfaatlerini nazar-ı dikkate almayanlarca (Ahmed Cevdet Paşa'ya atıf) geçiştirildiği ve şimdi İsviçre Medeni Kanunu'nun medeni kanunlar arasında en yeni ve mükemmeli olduğu için iktibas edildiği belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet bürokrasisi de selefleri Tanzimat paşaları gibi çareyi toplum mühendisliğinde görmüş ve hiçbir siyasal katılıma izin vermeden ve her alanda tam bir taklitçilikle resepsiyon faaliyetlerine girişmişlerdir. Tanzimat Fermanı ile başlayan "hukukta laikleşme" serüveninin hızlı bir şekilde Cumhuriyet ile devam ettiğini belirtmek gerekir.

Yaklaşık iki asra tekabül eden bu süreçte toplum belirli kalıplara sokulmaya çalışılmıştır. Geldiğimiz noktada bu çabaların amaçlarına ulaşamasa da toplumsal krizlere ve travmalara neden olduğunu açıklıkla ifade etmek gerekir. Sonuçta, montajcı hukuk algısının neden olduğu kısırlık, kendisini bütün toplumsal ilişkilerde göstermiştir.

liye Vekâleti tarafından kurulan komisyonlara yürürlükte bulunan kanunların elden geçirilerek tadili görevi verildi. Bu komisyonların çalışma şekillerini düzenleyen talimatnamede, komisyonların önce fıkıh hükümlerine dayanacakları, ikinci derecede de diğer uluslarca benimsenmiş hukukî çözüm ve uygulamalardan yararlanacakları belirtilmişti. 1925 yılında Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt bu komisyonlar önünde yaptığı bir konuşma ile komisyonların görevine son verirken bu cümleleri kullanıyordu. Bozkurt Gülnihal, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım 1991.

²² Ali Sevim-M. Akif Tural-İzzet Öztoprak, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II*.

Kaynakça

- Ali Sevim-M. Akif Tural-İzzet Öztoprak, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Ankara 2006.
- Bilâl Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul 2006.
- Ejder Okumuş-Ahmet Cihan-Mustafa Avcı, *Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, Ark Kitapları", İstanbul 2006.
- Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yay., İstanbul 1999.
- Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 22, Cilt: VIII, Kasım 1991.
- Hilmi Yavuz, "Oryantalizm Üzerine Bir 'Giriş' Denemesi", <http://www.marife.org/6-yavuz.htm> (Çevrimiçi).
- M. Esat Bozkurt, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı", İstanbul 1944.
- Mehmet Doğan, *Batılılaşma İhaneti*, İz Yayıncılık, İstanbul 1997.
- Muharrem Balcı, "Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci", *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Grubu - Birlikimler I*, Danışman Yayınları, İstanbul 2003.
- Refik Gür, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, 3. baskı, Sebil Yayınevi, İstanbul 1993.